



Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2021

Tuncay BÜLBÜL

Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar
Üniversitesi / Türkiye
tuncaybulbul@gmail.com

Süleyman Anıl TOMBAK

Doktora öğrencisi, Kütahya
Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye
s.aniltombak@gmail.com



<https://orcid.org/0000-0002-9719-693X>
<https://orcid.org/0000-0003-0663-2239>

Sebki Türkistânî/Horâsânî'ye Dair

On Turkestan Style / Khorasan Style

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 24.03.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2021

Atıf/Citation

Bülbül, Tuncay ve Tombak, Süleyman Anıl (2021). Sebki Türkistânî/Horâsânî'ye Dair . *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1), s. 270-287. DOI: 10.34083/akaded.891427.

Bülbül, Tuncay ve Tombak, Süleyman Anıl (2021). On Turkestan Style / Khorasan Style . *Journal of Academic Language and Literature*, 5 (1), p. 270-287. DOI: 10.34083/akaded.891427.



<https://doi.org/10.34083/akaded.891427>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Klâsik Türk edebiyatında şairlerin, dil ve muhteva açısından çeşitli üslupların tesiriyle şiirler kaleme aldığı gerçeği karşısında edebiyat araştırmalarında üslup çalışmaları göz ardı edilen konulardan biri olarak karşımıza çıkar. Yapılacak olan üslup çalışmaları, şiirimizin geçmişi hakkında bizi bilgi sahibi yapacağı gibi şairlerin daha iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır. Derî Farsçasında ilk defa hicrî üçüncü asrın ortasında, genel olarak Horâsân, Sistân ve Mâverâünnehr'de ortaya çıkan şiir, bölgesel olarak gelişim göstermiştir. Derî Farsçasıyla ortaya konan şiirin Büyük Horâsân bölgesinde ortaya çıkması ve olgunlaşp gelişmesi, sonraları bu üslubun “Sebk-i Türkistânî/Horâsânî” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Sebk-i Türkistânî/Horâsânî ıstılahı Fars şiirinin devreleri için çok geçmişi olmayan bir durumdur. Hicrî 13. yüzyılda sebk-şinâsî yani üslupbilimi işinin pratik tatbikinin olgunluğa ulaşmasından sonra şahsî tecrübelerden edebî mahfillere doğru bir seyre geçildi ve ilk defa sebk-in usulleri ve kaideleri yazıldı. Öte yandan Sebk-i Türkistânî, bir anlamda siyasal bir hareket olan şuubiye hareketinin edebiyata bir yansıması olarak da görülebilir. Türkistân (Horâsân) üslubunda anlamsal karışıklıklar az, şiir akıcı ve anlaşılması kolaydır. Irak üslubunda şiirde irfan öne çıkarken Hind üslubunda ise anlam daha girift bir hâl almıştır. Anlaşıldığı üzere Fars şiirindeki anlam dünyası sadeden girifte doğru bir seyir hâlinindedir. Buna mukabil klasik Türk şiirinde de durum bundan çok farklı değildir. Ancak anlam dünyasının giriftleşme yolunda seyrettiği bu düzlemde şiirimizin sadeleşme çabasının bulunduğunu da göz ardı etmemeliyiz. Fars edebiyatının ilk üslubu sayılan bu ekolün Türk edebiyatı açısından önemi ortaya konulmalıdır.

Bu çalışmada Sebk-i Türkistânî/Horâsânî'nin tarihsel gelişiminden bahsedilmiş, üslubun genel özellikleri çıkarılmış ve klasik Türk edebiyatı için önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk şiiri, Fars şiiri, Sebk, Sebk-i Türkistânî, Sebk-i Horâsânî*

Abstract

In the face of the fact that in Classical Turkish literature, poets wrote poems under the influence of various styles in terms of language and content, style studies appear as one of the issues that are overlooked in literature research. The stylistic studies to be done will make us know about the past of our poetry and will also provide a better understanding of the poets. The poetry, which appeared in Derî Persian for the first time in the middle of the third century, generally in Khorâsân, Sistan and Mâverâünnehr, has developed regionally. The emergence and maturation of the poem, which was put forward in Derî Persian, in the region of Great Horâsân, later caused this style to be called “Sebk-i Türkistânî/Horâsânî”. The term Sebk-i Türkistânî/Horâsânî is a situation that does not have much history for the periods of Persian poetry. In the 13th century, after the practical application of the work of sebk-şinâsî, that is, stylistics, reached maturity, a course from personal experiences to literary circles was passed and the methods and rules of reason were written for the first time. Sebk-i Türkistânî can also be seen as a reflection of the Shubiye movement, which is a political movement in a sense, into the field of literature. There are few semantic confusions in the Turkistân/Horâsân style, the

poem is fluent and easy to understand. While lore is prominent in poetry in the Iraqi style, the meaning has become more complex in the Hindi style. As it is understood, the world of meaning in Persian poetry is on a course from plain to entry. On the other hand, the situation is not much different in classical Turkish poetry. However, we should not ignore that our poetry is trying to simplify in this plane where the world of meaning is on its way to becoming intricate. The importance of this school, which is considered to be the first style of Persian literature, in terms of Turkish literature should be revealed.

In this study, the historical development of Sebki Türkistânî/Horâsânî was mentioned, the general features of the style were determined and its importance for Turkish literature was tried to be revealed..

Keywords: *Classical Turkish poetry, Persian poetry, Style, Turkistan style, Khorasan style*

Giriş

Sebk, sözlük anlamı olarak “Bir madeni eritip kalıba dökme” manasına gelir (Şecî’î 1340/1961: 1; Kanar 2013: 857). Kalıba dökülmüş bir altın veya gümüş parçası “sebke” şeklinde adlandırılmaktadır. Bir madenin eritildikten sonra kendine has bir şekle büründürülüp satıldığı gibi şair de dilin temel malzemesi olan sözcükleri işleyerek ortaya estetik bir bütün (metin) koyarak okuyucunun beğenisine sunar. Dolayısıyla her şairin tarzı, yani üslubu, etkisinde kaldığı üslubun da tesiriyle kendine has özellikler taşır. Edebiyat terimi olarak ise sebk; *şive, tarz, yol ve yöntem* manalarına gelmektedir. Ayrıca klasik Fars şiirinde en genel kullanımıyla “mektep” olarak da telakkî edilmektedir (Abdülmelikiyân ve Kiyânî 1393/2014: 11).

“Sebk, yazarın ya da şairin eserinde dikkatli bir okuyucunun ilgisini çeken, tekrar edebilen ortak özellikleri anlatan bir terimdir. Kelime aynı zamanda terkip ve kelime tercihiyle düşünceleri dile getirme yöntemi sayesinde anlaşılmanın bir yolu ve şairin ya da yazarın arzu ve fikirlerini aktarmak için kullandığı özel bir yol anlamlarına gelir.” (Babacan 2012: 19).

Sebkin tam bir tarifini yapmak zordur, ancak onu çeşitli açılardan incelemek ve sınıflandırmak mümkündür. Örneğin kendine has üslubu olup kendinden sonrakileri etkilemiş bir akım oluşturan kişilerin isimlerine göre adlandırılan üslup: Sebki Firdevsî, Sebki Hâfiz gibi. Muhtevasına göre adlandırılan üslup: Sûfiyâne üslup, târihî üslup gibi. Konunun anlaşılma derecesine göre olan üslup: Zor ve muğlak üslup, akıcı üslup, sade üslup gibi. Ama en önemli ve en kullanılan sınıflandırma ise devir ve coğrafyaya göre yapılan sınıflandırmadır: Sebki Türkistânî/Horâsânî, Sebki Irâkî, Sebki Hindî gibi (Abdülmelikiyân ve Kiyânî 1393/2014: 11-12).

Derî Farsçasında ilk defa hicrî üçüncü asrın ortasında, genel olarak Horâsân, Sistân ve Mâverâünnehr’de ortaya çıkan şiir, bölgesel olarak gelişim göstermiştir. Derî Farsçasıyla ortaya konan şiirin Büyük Horâsân bölgesinde ortaya çıkması ve olgunlaşp

gelişmesi, sonraları bu üslubun “Sebk-i Türkistânî/Horâsânî” olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur. Muhtemelen Fars şiirinin diğer devirlerinin üslupları da şiirin olgunlaşp geliştiği yerlere göre isimlendirilmiştir (Sebk-i Irakî, Sebk-i Türkistânî/Horâsânî gibi). Bu sebeple edebiyat tarihlerinde ve üslup kitaplarında yaklaşık yarım asır önce Sebk-i Horâsânî ismi yerine Sebk-i Türkistânî ismi de kullanılıyordu (Semişa 1383/2004: 21). Bu isimlendirmelere rağmen bazı araştırmacılar, şiirin değişiminde yerin bir ilgisi olmadığına inanmaktadır. Sebkle, zamanlara ve tarihin belirli devirlerine bağlıdır. Bu sebklerden her biri bir yerde doğup gelişmiş ve o geliştiği yerin ismiyle anılmıştır (Mahcûb 1345/1966: 35). Aslında Sebk-i Türkistânî/Horâsânî olarak adlandırılan üslup ne tamamen Horâsân'da teşekkül etmiş ne de tamamen burada olgunlaşmıştır. Zira Derî Farsçasının ilk şiirlerinden bazıları Sistân'da, bazıları da Mâverâünnehr ve etrafında ortaya çıkmıştır. Örneğin Mesûd-ı Sa'd-ı Selmân, Hind'de yaşar veya Katran-ı Tebrizî Azerbaycan'da şiir okur, Gazâyirî ise Rey'den Gazneyn'e şiir gönderir. Hepsi Horâsân dışından ve farklı muhitlerdendir. Ancak şiirleri, özellikleri bakımından Sebk-i Türkistânî/Horâsânî adı altında sınıflandırılmıştır. Belki üslubun neşet ettiği coğrafya dolayısıyla bazı bilim insanları (Ferşidverd, 1382/2003 c2: 774) Sebk-i Türkistânî'yi (Horâsânî) Mâverâünnehr bölümü (Rûdekî sebkî ve Nâsır-ı Hüsrev sebkî), Tûsî ve Horâsânî bölümü (Firdevsî ve Esedi-i Tûsî), Gaznevî tarzı, Lahorî tarzı (Senâî-i Gaznevî ve Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân) ve Azerbaycan tarzı (Katran) olarak taksim etmiştir. Ya da şarkî ve garbî üslup olarak ikiye ayırmış ve her konu için bazı şairleri örnek olarak zikretmiştir (Yâhakkî 1388/2009: 585).

Sebk-i Türkistânî/Horâsânî'nin Tarihsel Zemini

Horâsân sözcüğü sözlükte “güneşin doğduğu yer, doğu” anlamlarına gelmektedir (Çetin 1998: 234). Büyük Horâsân, coğrafi açıdan şimdiki Horâsân'ın kuzeyi ile Tacikistan, Afganistan, Türkistan ve Mâverâünnehr bölgelerini kapsamaktadır. Bu yüzden üslupbilimciler ve edebiyat tarihçileri, bu üsluba Sebk-i Türkistânî de demektedirler.

Mâverâünnehr, Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında yer alan ve bugün önemli bölümü Özbekistan'ın idaresindeki Buhârâ, Semerkand, Hucend ve Tirmiz gibi tarihî merkezleri içeren bölgedir. Aynı bölge Türkistan, daha doğru şekliyle Batı Türkistan diye de anılır. Genellikle Mâverâünnehr'in güney sınırı olan Ceyhun, tarihte İran ile Turan arasında karşılıklı etki alanlarının sınırı kabul edilmekteydi. Mâverâünnehr için, Ortaçağ'a ait Arapça ve Farsça kaynaklarda Tûrân adı kullanılmış, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde de Ceyhun nehri ile İran'dan ayrılan söz konusu bölge, Türklerin ve Çinlilerin ülkesi olmak üzere bu isimle anılmıştır (Mu'în 1371/1992: 399). Etnografik bakımdan gerçekte Arilerin yerleşim alanı iken zamanla Türkleşmiştir (Barthold 1981: 83).

Fars şiirinde hicrî üçüncü asırdan beşinci asrın sonuna kadar olan Türkistân/Horâsân üslubu, genel olarak büyük Horâsân, Sistân ve Mâverâünnehr'de yaygındır. Derî Farsçasının şiiri İslâm'ın ilk asırlarından beri genel olarak Sistân ve Horâsân'da ortaya çıkmıştır. Tezkirelerde ve edebiyat tarihlerinde Fars şiirinin ilklerinden ve onun farklı örneklerinden bahsedilmiştir (Avfî 1342/1963 II/20; Devletşâh 1382/2003: 29; Şibli-i Numânî 1363/1984: I/180; Zebîyullah 1342/1963: I/160; Hanlârî 1361/1982: 56; Zerrinkûb 1371/1992: 1; Zerrinkûb 1375/1996: 218). İran'da şiirin öncüleri elbette İslam'dan önceki dönemdedir. Bu şiirlerin vezninin aruz mu, yoksa hece mi olduğu hakkında muhtelif görüşler vardır. İlk tezkirelerde İslamiyet'ten önce Farsça şiir söyleyen ilk ve tek kişi olarak Behrâm-ı Gûr gösterilir. Ona nispet edilen şiir yedi heceli ve kafiyeli dört mısradır (Karaismailoğlu 2019: 25). Sâsâniler döneminde şiirin varlığına dair birçok Farsça ve Arapça kaynaktan cümleler aktararak izahta bulunan C. Humâî, Şâh I. Şâhpûr'a ait Hâcîâbâd Nişantaşı kitabesindeki sekiz heceli yedi mısralık manzumeyi, ilk örnek olarak vermektedir (Karaismailoğlu 2019: 25). Bazı araştırmacılar Pehlevî dilindeki şiirin veznini hece ölçüsü olarak kabul etmiştir. Ancak araştırmacıların çoğu, Manevî'ye (Manî) ait metinlerdeki şiirin aruz şiirine yakın olduğu görüşündedir (Mütekarib bahri). Savaş mesnevileri daha çok Manevî metinlerinin 12'li hece ölçüsünü takip eder (Hanlârî 1361/1982: 45; Kamyâr, 1370/1991: 131). Diğer bazı araştırmacılar ise Farsçanın aruzunun, Arapçanın aruzu ile aynı olduğu görüşündedir (Şemîsâ 1362/1983: 115). Ş. Numânî'ye göre ise, Sâsâniler dönemine kadar uzatılan Fars şiirinin bu derece eski olduğu düşüncesi pek ikna edici değildir. Zira verilen örnekler belirtilen asırlara ait özellikleri taşımamaktadır (Karaismailoğlu 2019: 25). Ancak genel olarak bakıldığında, İslamî devredeki Derî Farsçasıyla oluşturulan şiiri, öncelikle İslam'dan önceki şiirin tekâmül bulmuş hali ve aynı zamanda Arap şiirinin takipçisi olarak görmek gerekmektedir (Yâhakkî 1388/2009: 584).

İslamiyet'in kabulünden sonra 9. yüzyılın yarısından 11. yüzyılın sonuna kadar Derî Farsçası ile yazılmış manzum ve mensur ilk eserler Büyük Horâsân bölgesinde meydana getirilmiştir. Bu yüzden bu eserlerin üslubu Sebki Horâsânî olarak adlandırılır (Şemîsâ 1374/1995: 12-13).

Sebki Türkistânî/Horâsânî istilâhı Fars şiirinin devreleri için çok geçmişi olmayan bir durumdur. Hicrî 13. yüzyılda sebki-şinâsî yani üslupbilimi işinin pratik tatbikinin olgunluğa ulaşmasından sonra şahsî tecrübelerden edebî mahfillere doğru bir seyre geçildi ve ilk defa sebkin usulleri ve kaideleri belirlenip yazıldı. Bu arada Bahar, "*Sebki-şinâsî*" adlı kitabını telif etti (1321/1943). Bu kitap yazılana kadar Sebki Türkistânî isimlendirilmesi kullanılırken bu kitaptan sonra Sebki Horâsânî ismi tercih edilmiştir. Bahar'ın Sebki Türkistânî/Horâsânî konusundaki özet niteliğindeki bu kitabından sonra Pûrân-ı Şecî'î'nin Şiraz'da Edebiyat Fakültesinde verdiği derslerin notlarından oluşan "*Sebki-Şi'r-i Pârsî*" isimli bir eser yayımlandı (1340/1962). Bu kitap da özet olması sebebiyle Sebki Türkistânî'yi (Horâsânî) anlayabilmekten uzaktı. Hicrî 1345 (1966) yılında Muhammed Cafer-i Mahcûb tarafından kaleme alınan "*Sebki-*

Horâsânî Der-Şi'r-i Fârsî” (Fars Şiirinde Horâsân Üslubu) adlı kitap Tahran’da yayımlanmıştır. Mahcûb, bu eserinde Sebk-i Türkistânî/Horâsânî’nin tarihî, manevî ve lafzî özelliklerini çok sayıda örnekler vererek bütün yönleriyle ortaya koymuştur. Bu çalışma, bundan sonra Sebk-i Türkistânî/Horâsânî ile ilgili yapılan çalışmalar için önemli bir referans kitabı olmuştur. Bu zeminde hazırlanan diğer bir kitap ise Şemîsâ’nın “*Sebk-şinâsî-i Şi'r*”idir (Şiirin Üslupbilimi). Bu kitap da 1374/1995 yılında Tahran’da yayımlanmıştır. Kitabın ikinci kısmı “Sebk-i Horâsânî” olarak isimlendirilmiştir. Bu kitapta işlenen metot Mahcûb’un işlediği metot ile hemen hemen aynıdır (Yâhakkî 1388/2009: 586).

Sebk-i Türkistânî/Horâsânî tarihsel zemin olarak Tâhirîler (821-873), Saffârîler (867-1003), Sâmânîler (819-1005) ve Gazneliler (969-1187) dönemlerini kapsamakta olup özellikle Sâmânî ve Gazneli dönemleriyle alakalıdır (Şemîsâ 1374/1995: 20). Çünkü “Tâhirîler ve Saffârîler dönemine ait ilk Farsça şiirler üslup açısından, özellikle de bu şiirlerden bir kısmının aidiyetinin sıhhatinde şüpheler olması dolayısıyla çok fazla bir önem taşımazlar.” (Çiçekler 2006: 14).

651 yılında İran’ın İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte pek çok değişiklik meydana gelmiştir. Örneğin İslamiyet’in hızla yayılmasıyla birlikte Zerdüştlüğün tanrısı olan Ahura Mazda’nın yerini Allah, Ehrimen’in yerini Şeytan almıştır. Ayrıca İranlılar güneş takviminden vazgeçip ay takvimini, Pehlevî yazısından vazgeçip Arap alfabesini kullanmak gibi köklü değişikliklere gitmişlerdir. Buna rağmen bilhassa Hazar denizi kıyıları ve Taberistan olmak üzere İran’ın çeşitli bölgelerinde kendi din ve kültürlerini yaşatmaya çalışan kadim İranlılar da vardı. Bu insanlar şarkılarını, efsanelerini, eski destanlarını kültürel belleklerinde yaşatmaya devam etmişlerdir. 200 yıla yakın süren Arap tahakkümü döneminde Kur’an’ı öğrenmiş, edebî dil haline gelen Arapça ile eserler vermişlerdir. Abbâsiler dönemine gelindiğinde ise Endülüs, Fas, Mısır gibi ülkelerde hilafetten kopmalar başlamış, halifeliğin sınır bölgelerinde hak iddia eden güçler ortaya çıkmış ve bunlar birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Arap kökenli devletlerin tahakkümünden kurtulup yarı müstakil devletler kurmaya başlayan bu devletlerin kurucuları kendilerini mesnetsiz şecerelerle Sâsânî hanedanı veya hanedana mensup aile ve kahramanların soyundan gelen insanlar olarak tanıtmışlardır. Bu durum İran’ın tarihinin bütün gelenek ve görenekleriyle, kültürüyle aranması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak yoğun bir milliyetçilik ve millî dile dönüş hareketi ortaya çıkmıştır. Farsça edebî dil haline gelmiş, ilk eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu dönemle beraber hükümdarlar saraylarında şair ve edipleri himaye etmeye başlamış, buralar birer kültür merkezi haline gelmiştir (Tokmak 2000: 416).

İslamiyet’ten sonra Arap tahakkümünden kurtulup İran’da kurulan ilk bağımsız devlet olan Tâhirîler (821-873), Abbâsilerin etkisinden tam olarak kurtulamamış, kültürel ve dış görünüş olarak Arap-İslam kültürüne az da olsa bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Öte yandan İranlı çiftçi/köylü kökenli Tâhirîler kendi hâkimiyetlerindeki

bölgelerde Farsçanın ve Fars kültürünün yeniden canlanmasına imkan tanımışlardır. Ancak bu çabalar Fars edebiyatının ciddi bir atılım gösterebilmesi için yeterli olamamıştır (Mahcûb 1345/1966: 1-15). Bu dönemden günümüze 58 beyit gelebilmiştir. Bu şiirler incelendiğinde edebî sanatlara çok fazla yer verilmediği, şiirlerin nesir mantığına dayandığı, çoğunun iki beyitli kıtalar halinde yazılmış olduğu ve aruz kusurlarını içerdiği görülmektedir (Çiçekler 2006: 15).

Tâhirîler dönemini sona erdiren Saffârîler’de (867-903) ise hanedanın kurucusu Yakûb b. Leys’in Arapça bilmemesi Fars edebiyatı için oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Dönemin edebiyata hâkim olan şahsiyetlerinden olan Muhammed bin Vasîf, Yakûb’u övmek üzere Arapça bir şiir yazmıştır. Yakûb b. Leys, kendisi için Arapça yazılan şiiri Arapça bilmediği için anlamadığından şaire “çizi ki men ender neyâbem çerâ bâyed goft¹” (چیزی که من اندر نیابم چرا باید گفت؟) diyerek şiirlerini Farsça söylemelerini istemiş ve Farsça yazan şairleri himaye etmeye başlamıştır (Mahcûb 1345/1966: 9). Bunun neticesinde yavaş yavaş İran’ın eski gelenekleri ve kültürü canlanmaya başlamış, Farsça gelişme noktasında iyi bir yol kat etmiştir (Tokmak 2000: 417). Dolayısıyla yıllar boyu Arap tahakkümü altında kalan İranlılar, İran-İslam kültürünün rönesansına liderlik eden Saffârîler sayesinde hızlı bir değişim sürecine girmiştir.

Sâmânîler (874-999) dönemine gelindiğinde ise Fars edebiyatının tam anlamıyla gelişme sürecine girdiğini görmekteyiz. Gerek Sâmânî hükümdarlarının din ve mezhep ayrımı yapmadan saraylarında her mezhepten insanları bir arada bulundurmaları, gerekse siyâsî istikrarın sağlanmasıyla birlikte yapılan başarılı ticarî ve ekonomik faaliyetlerin devletin ve halkın refah seviyesinin artmasını sağlaması Fars edebiyatını derinden etkileyen gelişmelerden olmuştur (Mahcûb 1345/1966: 110-130).

Sâmânî devrinde yazılan şiirlerin büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Bu devrenin sebkine sahip büyük şairlerin birkaç dağınık beyit ve kıtasından başka bir şey elde bulunmamaktadır. Sâmânî devri şiirin coğrafyası Buhârâ, Semerkand ve Horâsân gibi Mâverâünnehr’in önemli şehirleri ile sınırlıydı. Ancak bu geniş coğrafyada ve Sâmânî yönetimin hüküm sürdüğü yüz yıllık zaman zarfında yaratılan şiir, yaygın mazmunlar ve sevilen muhtevalara sahipti. (Yâhakkî 1388/2009: 586).

Bu dönem, Farsça edebî ürünlerin ortaya çıktığı ve Fars şiirinin büyük üstatlarından kabul edilen Rûdekî başta olmak üzere birçok şairin, edibin ve ilim adamının yetiştiği dönemdir. Özellikle Buhârâ ve Semerkand; bu âlimlerin bir araya geldiği birer ilim, edebiyat ve kültür merkezi olma vasfını eline almıştır. Zaten kendileri de birer şair ve edip olan hükümdarların ve devlet adamlarının bu insanları himaye edip teşvik etmeleri Sâmânî döneminde Fars edebiyatının gelişmesinin en önemli sebeplerinden biridir (Tokmak 2000: 417). Örneğin Emir Nasr b. Ahmed ve

¹ “Benim anlamadığım şeyleri neden bana söylüyorsun?”

Mansur b. Nuh; Rûdekî'den *Taberî Tefsiri* ile *Kelile ve Dimne*'yi Farsçaya çevirmesini istemişlerdir (Almaz 2003: 8).

Sâmânîler, İran'ı ve İranlıları seven ve onların gelenek ve göreneklerine yakından alaka duyan insanlardan müteşekkil bir toplumdur. Kendi soylarını Behrâm-ı Çûbin'e ve ondan Keyumers'e dayandırıyorlardı. Ancak Nerşahî'de verilen rivayette Sâmân-hûdat'tan Behrâm-ı Çûbin'e kadarki soy kütüğü eksiktir (Usta 2013: 62). Bu sebeple Rûdekî gibi büyük şairlerin kendi saraylarında ağırlanması ve büyük hediyelerin verilmesi şaşılacak bir durum değildir (Mahcûb 1345/1966: 16).

Sâmânî devletinin kurulduğu yıldan Rûdekî'nin vefat yılına (329/940-41) ya da ondan biraz sonraki zamana kadar olan şiirlerden yaklaşık iki bin beyti eldedir. Öte yandan Rûdekî tarafından söylenen şiirlerle ilgili yedi yüz bin ile bir milyon üç yüz bin beyit arasında rakamlar telaffuz edilmektedir. Ancak bu rakamların mübalağalı olduğu muhakkaktır (Usta 2013: 550). Elde olan beyitlerden dilin zenginliği, lügatın genişliği, terkipler ve tabirler açısından Fars şiirinin seçkin bir hazine olduğu anlaşılabilir (Mahcûb 1345/1966: 17).

Sâmânî Dönemi; şiir üslubunun Sebk-i Türkistânî/Horâsânî olduğu, bu üslubun bütün özellikleriyle teşekkül ettiği ve sistematığının oluştuğu dönemdir. Bu dönemden günümüze kalan şiirlere baktığımızda Arapça kelimelerin çok az kullanıldığını, kullanıldığı zaman ise daha kolay ve anlaşılır kelimeler seçildiğini görmekteyiz. Sözcüklerin daha çok eski şekilleri, lehçe ve ağızlarda yaşayanları tercih edilmiştir (Safa 2003: 4-5). Ayrıca bunlar daha çok öğüt ve nasihat içerikli, hamâsi bir söylemle yazılmış; genel itibarıyla mutluluk duygusunun hakim olduğu, umutsuzluk, karamsarlık gibi duyguların şiirden uzak olduğu örneklerdir. Astronomi, tıp ve bilime dair terimlere yer verilmezken ayet ve hadisler ise yok denecek kadar azdır (Çiçekler 2006: 15).

Bu devirde doğal unsurların incelenmesi bu asrın şairlerinin fenomenlere ve unsurlara doğal bir bakışının olduğunu gösteriyor. Sadece tabiatı vasf etmek değil belki diğer zeminlerde de tabiata yönelme ve bir çeşit belirginleşme olmuştur. Bu devrin şiirlerindeki tasvirlerde tabiat unsurları galip gelmiştir (Kedkenî 1358/1979: 321). Şâh-nâme'nin üslup özellikleri göz önüne alındığında, üslupbilimi (sebk-şinâsi) açısından Firdevsî'nin şiir anlayışını da Sâmânî dönemi şiir anlayışıyla örtüştürmek mümkündür (Yâhakkî 1388/2009: 588).

Daha sonraki yıllarda Sâmânîler'in Gazneliler (962-1186) tarafından yıkılması, gerek siyasî ve sosyal gerekse kültürel anlamdaki değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerin edebiyata yansımaları ise gayet tabii bir durumdur.

Hükümdarları ve halkı aslen Türk olan Gazneliler'in Sâmânîler gibi uydurma nesep arayışına girmemeleri, millî kültürü teşvik etmemeleri, bunun neticesinde Sâmânîler döneminde kutlanan İranlılara ait bayram ve törenlerin Gazneli Mahmut zamanında kutlanma ihtiyacının ve dile dönme çabasının olmaması, Arapçanın eğitim

ve öğretimde eskiye nazaran daha çok kullanılması, medreselerde okutulan derslerin kaynağının Arap dili ve edebiyatı olması ve dolayısıyla bu dilin öğrenilmesi ihtiyacı gibi etkenler bu dönemde üslubun bazı noktalarda değişmesine neden olmuştur (Çiçekler 2006: 16; Almaz 2003: 17).

Gazneli devrinde Derî şiiri birçok açıdan olgunluğa, bu olgunluktan kaynaklanan bir ihtişama ulaşmıştır. Bu dönemde, şiir, her bilim dalının başlangıç dönemlerinde görülen eksiklikleri tekrar etmemiş, bilakis, şiir dilinin tekâmülü yolunda baş yapıt olarak nitelenebilecek eserler vücuda getirilmiştir. Gazneliler döneminde, Fars şiiri sadece Arap şairlerini ve şiirini takipten kurtulmamış, aynı zamanda Arap şairlere model olabilecek düzeyde şiirler ortaya konmuştur (Mahcûb 1345/1966: 135).

Bu dönem şiirinde Arapça kelimelerin bir önceki döneme göre arttığını söylemek mümkündür. Lehçe ve ağızlarda yaşayan kelimelere daha az yer verilmiş, dil nispeten biraz daha ağırlaşmaya başlamıştır. Edebî sanatlarda da hatırı sayılır bir artış olmuştur. Ayrıca Samâniler devrinde lafız kuvvetli iken Gazneliler döneminde hem lafız hem mânâ öne çıkmıştır. Özellikle Sultan Mahmut'un Hindistan'a yaptığı seferler şiirin muhtevasına yansımış, aynı zamanda bu seferler dolayısıyla övgü şiirleri de yaygınlaşmıştır. Aynı zamanda, muhteva bakımından önceki dönemlerde görülmeyen İslamî kültüre yönelme başlamıştır. Bu dönemde göze çarpan en önemli özelliklerden biri ise şiirlerde maşukun/sevgilinin makamının aşıkın makamına göre daha düşük olmasıdır (Mahcûb 1345/1966: 140-145).

Bu devirde kaside, en çok tercih edilen nazım şeklidir. Bu şiir türünün Horâsân'ın sert çöl iklimi ile bir bağlantısının olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde mesnevi okumaları, özellikle de lirik manzumelerin okunması, musammatlar, terkibentler ve dübeytler (rubâî) yaygındır (Yâhakkî 1388/2009: 587).

Aynı zamanda kelime seçimi de bu dönemde daha özenli bir hale gelmiş, şiirler oluşturulurken birbiriyle ahenkli, uyumlu kelimeler tercih edilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da "lafzî" sanatların daha çok geliştiği görülmektedir. (Mahcûb 1345/1966: 145).

Gazneli Mahmut'un İran'ın merkez şehirlerine ve özellikle Rey'e ordu göndermesi ve Büveyhiler ile komşu olmasıyla Derî edebiyatı ve dili, İran'ın merkez şehirlerinde yayılmak için bir zemin bulmuş oldu. Gazneliler 431/1039-40 yılında Selçuklular karşısında hezimete uğradı. Bununla beraber Selçuklu devrinde edebiyatın üslubu da kaçınılmaz bir şekilde Sebki Gaznevi olarak devam etti (Yâhakkî 1388/2009: 588).

Bu dönemin üslup özellikleri de genel olarak önceki dönemlerle benzerlik göstermektedir. Bu dönemde mesnevi, kıta ve hikmetimiz kasidelerde artış görülmüş, sonraki dönemlerde sıklıkla tercih edilen müstezad gibi nazım şekilleri ve şehraşub gibi nazım türleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle gazel formunda tasavvufî şiirler ve ârifâne manzumeler yazmak bu devirde başlar (Yâhakkî 1388/2009: 588).

Horâsân bölgesinde şiirin gelişmesiyle birlikte oluşan estetik zevk ve düşüncenin Irak bölgesindeki fikir ve düşünceyle kaynaşması, Farsçada yeni şiir tarzlarının, üsluplarının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Mahcûb 1345/1966: 558).

Selçuklu devri şiirine bakıldığında, gerek muhteva ve gerekse üslup, tarz açısından yeni bir şiir mektebinin, üslubunun kendini belli ettiği görülmektedir. Bu dönemi Sebk-i Türkistânî/Horâsânî'nin sonu ve Sebk-i Irakî'nin başlangıcı olarak değerlendirmek gerekmektedir (Yâhakkî 1388/2009: 588).

Türkistân üslubunun, Irak üslubuna evrilmesinin sebepleri ise Sîrûs Şemîsâ'nın belirttiğine göre sekiz başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

1. Şuubiye hareketinin ortadan kalkması
2. Derî Farsçasının öğrenilmesi
3. Tasavvufun ve sufilik hareketinin yaygınlaşması
4. İslam ariflerinin yaygınlaşması ve dinî medreselerin tesisi
5. Horâsân ve Irak halkının karışması
6. Selçukluların başlangıçta şair ve şiire dikkat etmemesi
7. Önceki bilginlerin neslinin yok olması
8. İç savaşlar ve emirler arasındaki karışıklıklar (Semîşâ 1383/2004: 87-101).

Sebk-i Türkistânî/Horâsânî Şiirinin Genel Özellikleri²

Konu açısından Sebk-i Türkistânî/Horâsânî'nin kapsamı yaygındır. Hamasî söyleyiş ve *bezme* ilaveten *övgü*, *zühd* ve dinî mazmunlar bu üslupta görülebilir. Neredeyse şiirin bütün şekilleri, Türkistân (Horâsân) üslubunda kendine yer edinmiştir. Fars şiirinin iki önemli nazım şeklinden gazel ve kaside içerisinde kullanım bakımından kaside mutlak olarak çoğunluktadır. Sebk-i Irakî'de ise tam aksi olarak kasidenin yerine gazel sıklıkla tercih edilir. Usulen Sebk-i Türkistânî/Horâsânî'de övgü konuları şiirde sık kullanılmıştır. Türkistân/Horâsân üslubuyla kaleme alınan şiirlerin genel özellikleri şu şekildedir:

-Sebk-i Türkistânî/Horâsânî şiirinde dil sade, doğal, akıcı ve anlaşılması kolaydır. Anlamsal ve hayâlî karışıklıklardan uzak Arapça kelimeler azdır, var olanlar ise nispeten daha anlaşılırdır. Bunlar sonraki dönem şiirleriyle karşılaştırıldığında her ne kadar ibtidâî kalsa da gözle görülür bir fark ortaya koyabilmiştir.

-Farsça kelimelerin eski, hatta lehçe ve ağızlarda kullanılan şekilleri tercih edilmiştir: bâ=âbâ, nîlûfer=nîlûfel, zebân=zefân gibi.

² Bu başlık altındaki bilgiler Muhammed Cafer-i Mahcûb ve Sîrûs Şemîsâ'dan alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mahcûb, 1345/1966: 130-550; Şemîsâ, 1383/2004: 66-72).

-Gerçekçi bir şiiirdir. Sarayın durumu, ileri gelenlerin yaşamı, erbap, cariye ve köle ilişkileri, eğlenceler ve savaşlar yansıtılır.

-Şairler, İslâm'dan önceki tanınmış şahsiyetlere aşınadır. Bu yüzden şiiirlerde Nuşirrevan gibi isimlere ve Nevruz gibi merasimlere rastlanabilir.

-Teşbih ve istiareler son derece sadedir. Bunlarda da daha çok somutlaştırma eğilimi vardır. Ayrıca teşbihler ayrıntılı teşbihlerdir. Şairler dış dünyayı olduğu gibi, yani tüm gerçekliğiyle şiiire yansıtmaya çalışmışlardır.

-Şairler kendi hayat tecrübelerini ve duygularını şiiirlerine yansıtmışlardır. Bunlar ister iyi olsun, ister kötü yine de şiiirde kendine yer bulmuştur.

-Siyasî istikrarın sağlanması, başarılı ekonomik ve kültürel faaliyetlerden dolayı şiiirde hayat dolu, coşkulu ve neşeli bir hal vardır. Saray ve benzeri yaşam muhitleri gerçekçi bir bakış açısıyla tasvir edilmiştir.

-Şiiirlerde genel olarak kahramanca bir eda hakimdir. İran millî destanlarına, İslâm'dan önceki kültüre ve inançlara, millî dile yönelme görülür. Buna bağlı olarak Şehname yazıcılığının da arttığını görmek mümkündür.

-Sözcüklerin ve cümlelerin yer yer tekrar ettiği görülmektedir.

-Bu üslupta en çok kullanılan nazım şekli kasidedir. Bunun yanında rubaî, mesnevî, kıta nazım şekilleri de kullanılmıştır. Edebî değeri yüksek gazellere çok az rastlanır³. Rediflere ise az yer verilmiştir. Kafiye ve redif için ne kadar geriye gidersek o kadar sadeleştiğini görürüz. Uzun ve doğal olmayan rediflerden istifade edilmez.

-Lafzî sanatlar fazlasıyla kendini gösterir. En çok kullanılan edebî sanatlar *tezat*, *tenasüp*, *leff ü neşr*, *cinas*, *teşbih* gibi sanatlardır. Az da olsa *istiare*lere de yer verilmiştir. *Mübalağ*ada denge söz konusudur.

-*Şeddel*erde hafifletme eğilimi vardır.

-Mısra başlarında *atıf vavı* kendini gösterir.

-İrfânî konulara yer verilmezken hamâsî düşüncelerin yoğunlukta olduğu eserler ortaya konulmuştur.

-İslâm bilgilerine, hadislere ve Kur'ân-ı Kerim'e işaret azdır. Var olanlar da bir derinliğe sahip değildir.

-Bu dönem şiiirinde *pendler* görülür. Ancak bu *pendler* daha çok basit ve sadedir.

³ Gazel, yeni Fars şiiirinde ilk dönemlerde kasidelerin nesib veya teşbih kısmını oluşturur. İran edebiyatında kaside içinde yer alan gazel, Fars şiiirine Rûdeki ile girmiş, Enverî ve Unsurî ile devam etmiştir (İpekten 1996, C.13, 440). Bu bağlamda edebî değeri yüksek gazellere az rastlanmasının sebebi gazelin tercih edilmemesi değildir. Sebki Türkistânî döneminde gazel henüz tam anlamıyla müstakil bir nazım şekli olarak yaygınlaşmadığı için kasidenin bir bölümü olarak karşımıza çıkar.

-Bu üslubun esas konuları ise tabiat tasvirleri, memduhun övülmesi, hamaset, hikmet, öğüt ve nasihat, felsefî düşünceler, aklın öne çıkarılması gibi konulardır.

-Sebk-i Türkistânî/Horâsânî şiirlerinin en belirgin özelliği ise maşukun makamının âşıkın makamına göre daha aşağıda olmasıdır.

-Aklî bilimler geri planda kalmıştır.

-Şiirin yanında nesirde de olgun örnekler verilmiştir.

-Sebk-i Türkistânî/Horâsânî şiirinin en önemli temsilcileri ise şunlardır: Rûdekî, Firdevsi-i Tûsî, Şuayb-ı Herevî, Fîrûz-ı Maşrîkî, Vâsif-i Sigezî, Gûrgânî, Şekûr-ı Belhî, Şehîd-i Belhî, Revnakî, Unsurî, Ferruh-ı Sistânî, Minuçîhrî, Esedî-i Tûsî, Nâsır Hüsrev.

Son olarak İran'da İslâm'dan önceki şiirlerin vezninin aruz mu, yoksa hece mi olduğu hakkında muhtelif görüşler vardır. Bazı araştırmacılar Pehlevî dilindeki şiirin veznini hece ölçüsü olarak kabul etmiştir. Ancak araştırmacıların çoğu Manevî'ye (Mani) ait metinlerdeki şiirin aruz şiirine yakın olduğu görüşündedir (Mütekarib bahri). Savaş mesnevileri daha çok Manevî metinlerinin 12'li hece ölçüsünü takip ettiği de dikkat çeken diğer bir husustur (Yâhakkî 1388/2009: 584).

Anadolu Sahasında Sebk-i Türkistânî/Horâsânî

İran edebiyatının son dönem araştırmacılarından olan Sîrûs Şemîsâ, Fars edebiyatındaki üslupları sekiz dönemde ele almaktadır⁴. Bu üsluplardan dördü kalıcı ve etkili olmuştur. Bunlar:

- 1) Horâsân Üslubu veya Türkistân Üslubu: 9, 10 ve 11. yüzyıllar
- 2) Irak Üslubu: 13-15. yüzyıllar
- 3) Hind Üslubu: 17-18. yüzyıllar
- 4) Tanzimat Dönemi Üslubu: 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar.

Bunlardan Hind Üslubu "*Klasik Türk Şiiri'nde Sebk-i Hindî (Hint Üslubu)*" başlıklı doktora teziyle 2008 yılında İsrail Babacan tarafından çalışılarak edebiyatımızdaki önemli bir boşluk doldurulmuştur⁵. Fakat geriye kalan üsluplar herhangi bir müstakil çalışmaya konu edilmemiştir.

⁴ Bunlar; Horâsân Üslubu: 9. yüzyılın ilk yarısı, 10. ve 11. Yüzyıllar
Ara dönem: Sebk-i Hadd-i Vâsîr veya Selçuklular dönemi üslubu: 12. yüzyıl
Irak Üslubu: 13., 15. yüzyıllar
Ara dönem: Mekteb-i Vukû' ve Vâsûht Üslubu: 16. Yüzyıl
Hind Üslubu: 17. ve 18. Yüzyıllar
Bâzgeşt Üslubu: 18. ve 20. yüzyıllar
Meşrutiyet Dönemi Üslubu: 20. yüzyılın ilk yarısı
Yeni Üslub: Günümüze kadar olan üslup (*Sebk-i Şinâsî-i Şi'r: 12-13*)

⁵ Babacan, İsrail. (2012). *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî*, Ankara: Akçağ Yay.

İlk hicrî asırlardan itibaren gerek Arapça gerekse Farsça eserler veren Türk asıllı bilgin ve şairlerin İslâm dünyasında oluşup gelişen ilmî ve edebî gelişmelere yaptıkları katkıları, dikkate almamak herhalde eksiklik kabul edilmelidir. Konumuz itibarıyla edebî ürünler ve anlayışlar açısından bu olumsuz durum daha belirgindir (Karaismailoğlu 2019: 55). Öte yandan Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletlerinin, zaman zaman çatışarak zaman zaman da anlaşarak idare ettikleri bu bölgelerde dinî, siyasî, ilmî, edebî ve kültürel açıdan önemli iz bıraktıkları açıktır. Hicrî 3. ve 4. (m. 9-11) yüzyılları içine alan zaman dilimi, bilhassa Fars dili ve edebiyatıyla Türk dili, edebiyatı ve kültürü açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur (Karaismailoğlu 2019: 56). Bu dönemin Türk dili ve edebiyatı açısından en önemli özelliği, Anadolu’da Türkçe olarak yazılan ilk manzum ve mensur eserlerin bu devre ait olmasıdır. Ayrıca bu eserlerin Türkmenlik ruhunun hâkim olduğu, yoğun bir şekilde Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması için millî ve dinî diyebileceğimiz faaliyetlerin sergilendiği Danişmendîlerin kurduğu coğrafyada yazılması da dikkat çeken diğer bir noktadır (Kartal 2008: 111). İslâmiyet sonrası oluşan şiirin tarihi gelişimi Anadolu’daklasikleşen Türk şiirinin geçmişiyle alakalıdır. Bu süreçte Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin rolü büyük olmuştur. Bu devletlerin kültürleri ve dinî anlayışları bu bölgelerde yazılan şiirlere yansımak suretiyle dönemlerinin şiir özelliklerini oluşturmuştur. Bu özellik 10. yüzyıldan itibaren Horasan ve çevresinde yazılan şiirlerle birlikte, bir anlayış ve geleneği de başlatmıştır (Armutlu 2002: 1679). Bu farkındalık ile Türkçeye verilen önem sonucunda, Türk dili artık bir ilim ve edebî dil olma yolunda önemli adımlar atarken, Farsça eserler de verilmeye devam edilmiştir. Bu edebî geleneğin ne olduğu bilinmeden, bunun Anadolu’daki uzantısı olan şiirin anlaşılması ve değerlendirilmesinde yanlış algılamalar ve farklı yorumlamalar yapılabilir. Temeli, İslâm dininin ortaya koyduğu prensipler olan ve çeşitli milletlerin oluşturduğu bir medeniyetin oluşumu, 7. yüzyıldan itibaren gerçekleşmeye başlar (Armutlu 2002: 1679). Bu bağlamda Fars edebiyatının ilk üslubu sayılan Sebki Horâsânî veya Sebki Türkistânî akımının klasik Türk şiirine etkisinin araştırılması önemli bir hâl almaktadır. Bu üslubun klasik Türk şiirine etkisi Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde tarafımızca doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

Ömer Faruk Akün’ün “*Mevlânâ’nın içinde Türkçe kelimeler bulunan bazı mısraları bir yana bırakılırsa bugün için Anadolu’da aruzun en eski şairi sayılan Ahmed Fakih ile Mevlânâ’nın Mesnevî-i Ma’nevî’si yolundaki Garibnâme adlı büyük mesnevisi ve gazelleriyle Türkçe tasavvufî edebiyata temel koymuş Âşık Paşa yanında Dehhânî ve Hasanoğlu’nun da Horâsân asıllı olduklarına dikkat edildiğinde bunun bir tesâdüf olmanın çok ötesinde bir durumu ifâde ettiği anlaşılır. Bu durum iyi değerlendirildiğinde Horâsân’ın bir kültür ve edebiyat havzası olarak Anadolu’da klasik Türk şiirinin doğuş ve gelişmesinde nasıl bir role sahip olduğu belli olur.*” ifadesinden hareketle Horâsân bölgesinde Türklerin de tesiri ile kurulan ortak edebiyatın Anadolu sahasına etkisi mühim bir noktadır. Bundan maksadımız ise Tanpınar’ın ifadesiyle “*Kuruluşuna büyük kitleler ve yaratıcı hamleler halinde iştirak ettikleri bir medeniyetin*” (1976: 1)

içinde Türklerin, ortaklaşa oluşturulan bir edebiyatın taklitçisi olarak nitelendirilmesi ve Batı Türkçesi yazı diliyle verdikleri edebî ürünlerinin kendilerine ait bir geçmişinin olmaması, taklide dayanması iddialarının asılsız olduğunun ispatlanmasıdır. “10. asırdan itibaren Arap, Fars ve Türklerin ortaklaşa ilerlettikleri bilim, kültür ve sanattaki gelişmelerin beşiği olan coğrafi bölge, bir başka ifadeyle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Türkistan’dır. Tarihi zaruretler sebebiyle bu bölgede oluşan Fars dilli bu ortak edebiyat, Anadolu’da gelişen klasik edebiyatın da kökenini teşkil eder.” (Arı 2006: 283). Türkler, kuruluşunda yer aldıkları bu ortak oluşuma hem dinî hem edebî açıdan başlangıçtan itibaren sadık kalmışlardır. Bu durumda Akün’ün olayı filolojik yönden desteklediği “Mevcut delil ve veriler karşısında Anadolu ve Azerî sahasına intikal etmeden Oğuz lehçesiyle klasik edebiyatın önce Horâsân kültür havzasında geçirilmiş bir tecrübe ve hazırlık devresi olduğu kolayca söylenebilir. Türk filolojisinin Horâsân bölgesi Oğuzcası ile Anadolu Selçukluları Türkçesi arasında bir fark bulunmadığına dair vardığı netice ile bu husus filolojik yönden de desteğini bulmaktadır.” (Akün, 1993: 393) ifadesi dikkate şayandır. Aynı vakıayı Mustafa İsen ise şu şekilde alır “Kuruluş dönemi yazarlar kadrosuna bakıldığında Mevlana, Ahmed Fakih, Dehhâni, Âşık Paşa ve bunlara eklenecek başka adların Horâsân’la ilişkili oldukları görülecektir. Bu, bir kültür ve edebiyat havzası olan Horâsân’ın Anadolu’daki Türk edebiyatının doğusunda etkin olduğunun göstergesidir.” (İsen, 2006: 537). Bu durumlar değerlendirildiğinde yapılacak olan çalışmanın klasik Türk şiirimizin evveliyatı hakkında bize yeni bir bakış açısı sağlayacağı muhakkaktır. Zira Horâsân-Anadolu bağlantısında Türklerin ortak İslâm kültürünün oluşumunda oynadıkları rolün göz ardı edilmesi, bu süreçte oluşan edebî birikimin tamamıyla Fars edebiyatı içinde değerlendirilmesine (Arı 2006: 285) ve Türk şiirinin taklitçi olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Tarihin ve zamanın bize ulaştırabildiği eserlerden olan *Kutadgu Bilig* 462/1069-1070 yılında hilafet merkezinden uzakta, Doğu Türkistan’ın merkezî şehri Kaşgar’da tamamlanmıştır. 6645 beyit hacmindeki eserin sahibi Yusuf Has Hacib’dır. Yine Doğu Türkistanlı Kaşgarlı Mahmûd 464/1072’de başlayıp 466/1074’te tamamladığı ve Bağdat’ta halifenin oğluna takdim ettiği *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’te Türkçe olarak 764 mısra şiir yer almaktadır (Karaismailoğlu 2019: 50). Bu bağlamda İslami dönem Türk edebiyatının mahsullerinin 11. ve 12. yy’da kaleme alınmış olmasından sonra klasik Türk edebiyatı mahsullerinin ilk örneklerini 14. yy’da görmeye başlıyoruz. Arada ortalama iki yüz yıllık bir boşluk görülmektedir. Bu durumun da Şuubiye hareketinin⁶ ve Sebk-i Türkistâni/Horâsânî’nin artık sona ermesi ile bağlantılı olduğu kanaatindeyiz. İslâm dünyasında Arap taraftarlığı karşısında Farsların oluşturduğu Şuubiye hareketi, Gazneli ve Selçuklu devletlerinin ortaya çıkışı ve bölgeye hâkim oluşuyla beraber etkisiz bir duruma düşer (Karaismailoğlu, 2019: 63). Bununla beraber

⁶ Şuubiye hareketi, Arap olmayan milletlerin Arapların üstün oldukları fikrini reddeden ve buna karşın kendi milletlerini övüp yücelten edebî, siyâsî ve fikrî bir akımdır (Apak, 2010: 244). Sebk-i Türkistâni’nin, Sebk-i Irâkî’ye evrilmesinin sebeplerinden biri de şuubiye hareketinin ortadan kalkmasıdır (Semîşâ 1383/2004: 88).

klasik Türk edebiyatının ilk mahsullerine bakıldığında artık tasavvufi remizler ve Arapça kelime kadrosu şiire girmiş bulunmaktadır. Ancak bizim kanımıza göre Sebki Horâsânî klasik Türk edebiyatı içerisinde varlığını sürdürmüştür.

İranlılar ve Türklerin İslâmiyetle tanışmaları aynı veya yakın yıllara tesadüf etmektedir. Yeni dinin ruhlarında ve yaşayış biçimlerinde meydana getirdiği değişiklikleri, bilhassa Horâsân ve Mâverâünnehr'dekiler birlikte yaşamışlardır. Bu dönemlerde edebî örnekleri bulunan, resmî ve ilmî alanlarda kullanılan Arapçayla beraberce tanışmış, üç asır süren bir dönemde Yeni Farsçanın oluşmasını ve edebî örneklerinin meydana geliş sürecini birlikte idrak etmişlerdir. Arap dil ve edebiyatının adeta gölgesi altında Farsça ve Türkçe şiirler söylemişlerdir (Karaismailoğlu 2019: 51).

Bu başlangıç safhası, gerek Farsça ve gerekse Türkçe veya her iki dilde şiir söyleyen şairleri, belirli bir edebî anlayışta ve hissiyatta buluşturmuştur. Türkçe konuşan toplulukların Türkistan'da, İran'da, Anadolu'da, Arap Yarımadası'nda, Kuzey Afrika'da ve Hindistan'da örneklerini oluşturdukları Türk edebiyatı 19. yüzyıla kadar hep bu özellikleri taşıdı. Bu edebiyatın seyrini kararlılık ve samimiyetle ele alırsak her safhası ile ilgili tatmin edici bilgileri bir araya getirmek mümkün olacak ve tereddüde düşülen veya yanlış anlaşılan hususlarda yeni sonuçlara varılacaktır (Karaismailoğlu 2019: 51).

Sonuç

Çalışmamızda *sebk* kavramının edebiyat terimi olarak; *şive*, *tarz*, *yol* ve *yöntem* anlamlarına gelmesinin yanında klasik Fars şiirinde *mektep* olarak da anlaşıldığı görülmüştür. Bunun yanında aynı kavramın çeşitli şekillerde kullanıldığı da dikkatleri çekmek istediğimiz başka bir noktadır. Örneğin *sebk* kavramı; edebî şahsiyetlerin isimleriyle kullanılabilirken –*sebk-i Firdevsî*, *sebk-i Hâfiz-* aynı zamanda konunun anlaşılma derecesine göre – *muğlak üslup*, *akıcı üslup-* ve yazılan içeriğin muhtevasına göre de –*sûfiyâne üslup*, *târihî üslup-* kullanılmıştır. Ancak bunlar içerisinde en yaygın kullanılan sınıflandırma ise devir ve coğrafyaya göre yapılan sınıflandırma – *sebk-i Türkistânî/Horâsânî*, *sebk-i Irâkî*, *sebk-i Hindî-* olmuştur.

Türkistân/Horâsân üslubu tarihsel zemin olarak Tâhirîler, Saffâriler, Sâmânîler ve Gazneliler dönemini kapsar. Bunlar içerisinde Sâmânîler Dönemi, Türkistân/Horâsân üslubunun sistematığının oluştuğu dönemdir.

Türkistân/Horâsân üslubunda hamasî söyleyiş, bezm, övgü, zühd ve dinî mazmunların kullanıldığı görülmüştür. Ancak bunlar içerisinde övgü, şiirlerde sık kullanılmıştır.

Bu çalışmada Türkistân/Horâsân üslubunun tarihsel gelişimi ortaya konulmuş ve mezkur üslubun genel özellikleri belirtilmiştir. Son bölümde ise Türkistân/Horâsân üslubunun Anadolu'daki etkileşimi üzerinde durulmuştur. Buraya kadar verilen

bilgilerden hareketle Hoca Dehhâni, Necâtî Bey, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nedîm kabîlinden şairlerin bu üslup çerçevesinde tekrar gözden geçirilmesi klasik Türk şiiri araştırmacılarına yeni bir bakış açısı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdülmelikiyân, Muhammed Rızâ- Kiyânî, Hamid (1393/2015). *Sebk-hâ-yı Şi'r-i Fârsî*, C.13, Tahran: Tahran Büyükşehir Belediyesi Sosyal ve Kültürel İşler Müdürlüğü.
- Apak, Adem (2010). “Şuubiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.C.39, 244-246, İstanbul.
- Armutlu, Sadık (2002). “Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebî Gelenek”, *Türkler Ansiklopedisi*. C.5, 872-879, Ankara.
- Armutlu, Sadık (2020). *Gazel Felsefesi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Arı, Ahmet (2006). “Horâsân'dan Anadolu'ya: Klasik şiirin doğuşu”. Talat Sait Halman (Ed.) *Türk Edebiyatı Tarihi*. (C.1., 283-289). Ankara: KTB Yay.
- Babacan, İsrail (2008). *Klasik Türk Şiirinde Sebk-i Hindî (Hint Üslubu)*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Babacan, İsrail (2012). *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı Sebk-i Hindî*, Ankara: Akçağ Yay.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç (1981). *Türkistan*, Hakkı Dursun Yıldız (Çev.). İstanbul: Kronik Kitap. İstanbul.
- Cafer-i Mahcûb, Muhammed (1345/1966). *Sebk-i Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*, İntişârât-ı Firdevs, Meşhed.
- Cafer-i Yâhakkî, Muhammed (1388/2009). “Sebk-i Horâsânî”, *Dâniş-nâme-i Zebân u Edeb-i Fârsî*, C.3, 584-588, Tahran.
- Çetin, Osman (1998). “Horâsân” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, 234-241, İstanbul.
- Çiçekler, Mustafa (2006). “Fars Şiirinde Üsluplar”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları I- Sözde ve Anlamda Farklılaşma Sebk-i Hindî*, hzr: Hatice Aynur-Müjgan Çakır-Hanife Koncu. İstanbul: Turkuaz Yay. 2006.
- Edward Browne (1382/2003). “Devletşâh-ı Semerkandî-Tezkiretü'ş-şu'arâ”, Tahran.
- Ferîdverd, Husrev (1382/2003). *Derbâre-i Edebiyât ve Nakd-i Edebî*, C. 2, Tahran.
- Hanlârî, Natıl (1361/1982). *Vezn-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran.
- İpekten, Haluk (1996). “Gazel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.13, 440-442, İstanbul.
- Kamyâr-ı Takî, Vâhid-yân (1370/1991). *Ber-resî-i Münşen Vezn-i Şi'r-i Fârsî*, Meşhed.
- Kanar, Mehmet (2013). *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- Karaismailoğlu, Adnan (2019). *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yay.

- Kartal, Ahmet (2008). "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, s.: 95-168, İstanbul.
- Mu'în, Muhammed (1358/1979). *Ferheng-i Fârsî*, C.5, Tahran.
- Numanî, Şibli (1363/1984). *Şi'rü'l-'acem*, Muhammed Takî-i Fahrdaî-i Geylânî (Çev.), Tahran.
- Safâ, Zebîhullâh (2003). *Muhtasari der Tarih-i Tahavvul-i Nazm u Nesr-i Parsi* (İran Edebiyatına Genel Bir Bakış). Hasan Almaz (Çev.). Ankara: Nüşa Yay.
- Şecî'î, Pûrân (1340/1961). *Sebk-i Şi'r-i Pârsî der-Edvâr-ı Muhtelif*, Şiraz: Çâp-ı Musevî.
- Şefî'î-i Kedkenî, Muhammed Rızâ (1358/1979). *Suver-i Hıyâl der-Şi'r-i Fârsî*, Tahran.
- Şemisâ, Sîrûs (1383/2004). *Sebk-Şinâsî-i Şi'r*, Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tokmak, Naci (2000). "İran", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.22, 416-424, İstanbul.
- Usta, Aydın (2013). *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâ mânîler*, İstanbul: Yeditepe Yay.
- Yıldırım, Nimet. (2016) *İran Kültürü Zerdüş'ten Firdevsî'ye Sadî'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve Yazılı Kaynakları*, İstanbul: Pinhan Yay.
- Zerrinkûb, Abdü'l-hüseyn (1371/1992). *Ez Gozeşte-i Edebî-i İran*, Tahran.